

1. Seksuele hartstocht en distantie

Andalusië, de meest zuidelijke regio van Spanje, heeft misschien wel de meest uitgesproken clichés opgeleverd over man-vrouwverhoudingen. Dichters, filosofen en romanschrijvers benadrukken al van oudsher de exotisch-erotische kant, antropologen vooral de overkuise moraal. Steeds weer zien we in hun werken twee elementen terugkeren: de hartstochtelijke natuur van mannen en vrouwen én de extreme distantie in hun onderlinge relaties. Zo verzuchtte Gautier tijdens zijn verblijf in Granada in het midden van de vorige eeuw. ‘L’amour semble être la seule occupation à Grenade’ (1911: 214).

De seksuoloog Ellis viel het aan het begin van deze eeuw op hoe afstandelijk Spaanse vrouwen zich tegenover mannen gedroegen. Hierin zag hij een bewijs van vrouwelijke superioriteit (1915: 83). Toch is in de Spaanse literatuur al vanaf de 17e eeuw de Don Juan-figuur populair: zijn aantrekkelijkheid kwam voort uit zijn vermogen om de vrouwelijke gereserveerdheid op ingenieuze wijze te doorbreken¹.

Het huidige beeld van de hartstochtelijke Andalusiër vindt niet in de laatste plaats zijn oorzaak in de met deze regio geassocieerde figuren van de *gitana flamenca* en de *torero*, respectievelijk de flamencoziigeunerin en de stierevechter. Sinds de opera ‘Carmen’ van Bizet, gebaseerd op een verhaal van Prosper Mérimée, in 1889 in Parijs in première ging en veel succes oogstte, werden beide figuren symbolen van de Andalusische opvatting van seksualiteit. Vooral Carmen werd het prototype van de onverschrokken maar zinnelijke Andalusische vrouw die alleen maar in toom gehouden kon worden door de aan haar gewaagde stierevechter. Dit beeld verspreidde zich daarna over heel West-Europa (vgl. Ellis 1915: 87-88). Wat nuchterder zijn de beschrijvingen van het Andalusische huwelijk in de jaren twintig van Carcía Lorca, zelf afkomstig uit de provincie Granada. In zijn toneelstukken schetst hij op beeldende wijze de afstandelijkheid die er in die tijd tussen echtelieden moet hebben bestaan².

De invloedrijke antropoloog Pitt-Rivers zet hier zijn meer wetenschappelijke maar ook meer puriteinse versie tegenover. Hoofdzakelijk met behulp van de

begrippen *machismo* – een woord dat de mensen daar zelf niet gebruiken en dat te vertalen is als mannelijke eer – en *vergüenza*, dat in deze context vrouwelijke schaamte betekent – probeert hij het gedrag tussen de seksen in het Grazalema van de jaren veertig te verklaren:

Sexual activity enhances male prestige, it endangers the female, since through it a woman may lose her *vergüenza* and thereby taint that of her male relatives and the manlines of her husband ... Thus, any honourable woman, born with the proper sentiment of shame, strives to avoid the human contacts which might expose her to dishonour ... Yet *vergüenza* in a woman is not synonymous with indifference or frigidity towards the opposite sex. Quite the contrary, it is the epitome of womanhood and as such find itself allied in the ideal of woman with the beauty and delicacy which are most admired (1974: 117; 1977: 23).

Dit beeld van sekserelaties impliceert een welhaast onbegrensde speelruimte voor mannen en een uiterst beperkt leven voor vrouwen. De publieke opinie in de huidige agrosteden van Andalusië draagt dit beeld trouwens nog steeds uit, zoals met name de antropoloog Brandes duidelijk maakte. De morele opvattingen hierover, in Andalusië klaarblijkelijk voornamelijk door mannen gevormd, benadrukken vooral de verschillen tussen de seksen. In elke nieuwe situatie zoeken mannen koortsachtig naar juist dat gedrag dat hen het duidelijkst onderscheidt van het traditionele gedrag van vrouwen (Brandes 1980).

In dit artikel wil ik met behulp van eigen Andalusisch veldwerkmateriaal aantonen dat zowel de meer romantiserende schrijvers als Pitt-Rivers (en met hem vele opvolgers) de man-vrouwverhoudingen in Andalusië te algemeen en te statisch hebben voorgesteld. Zeker nu allerlei sociale ontwikkelingen in deze regio de laatste tijd in een stroomversnelling zijn gekomen, is nuanceren en differentiëring van het door hen geschetste beeld noodzakelijk (vgl. Brandes 1980: 11, 211; Masur 1984: 25; Pitt-Rivers 1977: 40). Recente veranderingen in de status van vrouwen hebben bij voorbeeld sterke reacties van mannen opgeroepen. Veel rollen die men vroeger uitsluitend aan mannen toedacht, worden nu ook door vrouwen 'bezet'. Deze veranderingen zijn een aanval op het traditionele mannelijke waardesysteem dat is gebaseerd op een sociofysiologische mythe van aangeboren verschillen in temperament, verlangens en fysieke en morele competentie tussen de seksen. Het conflict tussen de zekerheden van de traditie en de aspiraties van de 'moderne tijd' in termen van sekserolgedrag kan daarom in zekere zin dienen als extra aanwijzing van sociale verandering.

Aan de hand van gegevens uit het Andalusische Peralto³ wil ik in de eerste paragraaf laten zien dat de noties van eer en schaamte zoals door Pitt-Rivers verwoord, vooral met betrekking tot de echtelijke relatie van landarbeiders tot op zekere hoogte nog steeds opgeld doen. Vervolgens zal ik aantonen dat allerlei recente veranderingen op sociaal-cultureel niveau de bruikbaarheid van de begrippen geleidelijk ondermijnen. In de laatste paragraaf zal, behalve een samen-

vatting van de voor- en nadelen van het model van Pitt-Rivers, ook een aantal suggesties gedaan worden voor verder onderzoek op dit terrein.

2. Besef van eer en schaamte bij man en vrouw

Opvattingen van eer en schaamte zijn ook een kenmerk van de huwelijksrelaties in Peralto, een agrostadje van 4000 inwoners in het westen van Andalusië. En dit geldt dan vooral voor de landarbeiders hier, die driekwart van de bevolking uitmaken. Zoals Ellis, Gautier en Pitt-Rivers vroeger in deze streek constateerden, houdt dit in dat mannen en vrouwen relatief gescheiden levensdomeinen hebben. Deze vallen niet meer samen met de scheiding privé/publiek (vergl. Leenders 1985), zoals menig antropoloog nog steeds suggereert. Zo kon het landarbeidersechtpaar bij wie ik verbleef, 's morgens vroeg met hetzelfde oogmerk gelijktijdig het huis verlaten om, eenmaal buiten gekomen, ieder volkomen de eigen weg te gaan. Moesten ze bij voorbeeld 'stempelen' voor de werkloosheidsuitkering, dan zagen ze elkaar soms pas weer terug in de mensenmassa die zich dan altijd pleegde te vormen. Toch bleek dit geen reden te zijn elkaar dan ook op te zoeken. Het gebruik wilde dat ieder bij zijn eigen sekse bleef. Als de *Empleo Comunitario*, de Gemeentelijke Werkverschaffing, karweitjes had op te knappen, was het louter toeval als ze in elkaars omgeving werkten. Er bestond eenvoudigweg geen regel die voorschreef dat in dit soort contexten echtelijke relaties dienden te prevaleren boven andere.

Hetzelfde bespeurde ik bij de recreatie. In arbeiderskringen is vrije tijd zowel voor man als vrouw toegenomen. Door steeds kleiner wordende gezinnen en steeds meer huishoudelijke voorzieningen zijn vrouwen minder aan huis gebonden dan vroeger⁴. De tijd die hierdoor is vrij gekomen kunnen ze echter nauwelijks aan loonarbeid besteden. Vooral landarbeid is door toenemende mechanisatie en verbouw van steeds meer arbeidsextensieve gewassen uitermate schaars. Daarom brengen ook mannen steeds meer tijd door zonder te werken. In de regel leidt dit niet tot gezamenlijke vormen van recreatie. De man gaat naar het café, de vrouw blijft thuis, gaat winkelen of voegt zich bij een vrouwen-groep op straat. Mijn hospita Dolores vertelde me hoe de buurt haar uitlachte toen ze op verzoek van haar man Cristoba met hem naar de bioscoop ging. Dit gedrag van mannen is hoogst uitzonderlijk in die kringen. Een keer had een buurvrouw zelfs spottend aan haar gevraagd of ze soms in de *luna de miel*, de wittebroodsweken was omdat ze de dag daarvoor samen met haar echtgenoot aan de weekend-*paseo*, de bekende Spaanse flaneerwandeling, had meegedaan.

Ook het kerkbezoek op zon- en feestdagen, in Nederland traditioneel de gelegenheid bij uitstek voor een echtpaar om zich publiekelijk te manifesteren, geeft in Andalusische arbeidersmilieus zelden aanleiding tot echtelijk gedrag, gedefinieerd als het samen opereren van man en vrouw met uitsluiting van

derden. In deze streek gaan arbeiders al weinig naar de kerk. En als ze samen gaan dan blijft de man bij voorkeur achterin staan en gaat zijn vrouw de kerkbanken in. Wordt er iemand begraven dan is het stereotiepe beeld dat vrouwen de begrafenismis bijwonen en mannen enkel de doodskist naar het kerkhof brengen. Ook het peetouderechtpaar dat in deze streek een kind officieel laat dopen, wordt meestal alleen door de vrouw bij het doopvont vertegenwoordigd. Na dit alles zal het geen verwondering wekken dat het in Peralto moeilijk was er achter te komen wie nu eigenlijk met wie was getrouwd. Meestal bleek dit pas bij huisbezoek. Maar ook binnenshuis opereren man en vrouw vaak onafhankelijk van elkaar. Het tegenwoordige comfort houdt mannen wel langer thuis dan voorheen maar dit impliceert nauwelijks echtelijk gedrag. Een vrouw is niet geneigd er langer te blijven omdat haar man thuis is en de man voelt zich er niet toe verplicht tegenover haar onderhoudend te zijn. Hij kijkt televisie, repareert een en ander, eet en slaapt er en gaat vervolgens weer de deur uit. Al deze activiteiten staan los van die van zijn vrouw. De man eet meestal alleen, de vrouw met haar kinderen. De man bepaalt wat er op de televisie te zien is en vertrekt als het hem uitkomt. Uiteindelijk gaat hij meestal later dan de rest naar bed. De lokale opvattingen over privacy moedigen trouwens huiselijk echtelijk gedrag ook niet aan. Bezoek bestaat voornamelijk uit vrouwen die nadrukkelijk voor de vrouw des huizes komen. De man wordt genegeerd. Het is hoogst ongebruikelijk als hij zich in hun gesprekken mengt. Toch zijn er enkele gelegenheden waarbij het normaal is dat landarbeiders in het openbaar als echtpaar optreden. Zo nemen ze samen deel aan de *paseo* op het jaarlijkse patroonsfeest, of gaan samen naar de feesttent tijdens de kermisdagen. Maar na korte tijd zoekt de man andere mannen op en de vrouw andere vrouwen. Beiden voelen zich zichtbaar beter op hun gemak bij seksegenoten (vgl. Berger 1978: 145; Brandes 1980: 15, 98).

Deze afwezigheid of uitzonderlijkheid van echtelijk gedrag vindt haar pendant in de afwezigheid van echtelijke symbolen. Vrouwen vinden in de kerk van Peralto geen sacraal symbool van het echtelijke of van het gezinsleven: de daar aanwezige patroonsheilige, een lijdende Christus-figuur, symboliseert de mannenwereld en het publieke domein; de zorgende Maria-figuur de vrouwelijke privé-sfeer³. Het dragen van een trouwring, in meer noordelijke regio's gebruikelijk, is zeker onder landarbeiders uitzonderlijk. En bij de bruiloftsfoto's overheersen de foto's van de bruid alleen. Wat wel in elk huis een opvallende plaats inneemt is het echtelijk bed, *el matrimonio*. Man en vrouw horen bij elkaar te slapen in een tweepersoonsbed op een aparte slaapkamer, in de meeste gevallen een van de mooiste kamers van het huis. Een toekomstige bruid kijkt er naar uit om de echtelijke slaapkamer met een uitgebreid ameublement en al het vaak zelfgemaakte linnengoed aan haar vriendinnen en buurvrouwen te laten zien. Maar dit markante symbool van het huwelijk heeft, naast het ideaal van echtelij-

ke binding dat het uitdrukt, ook duidelijk te maken met de waarde die men hecht aan het moederschap dat in dit bed zijn beslag dient te krijgen.

Een ander aspect van de huwelijksrelatie is een uitvloeisel van de dubbele standaard waarmee seksueel gedrag van man en vrouw wordt beoordeeld. Het gedrag van een, ook getrouwde man, is principieel het gedrag van de verleider. Het is algemeen erkend en aanvaard dat een man tot overspel is geneigd of tot een bezoek aan een prostituée zodra hij buiten zijn woonplaats verblijft. Hoe succesvoller zijn veroveringspogingen, hoe groter zijn prestige onder mannen. Iedereen gaat ervan uit dat een man seksuele ervaringen achter de rug heeft alvorens hij zich voorgoed bindt. Een vrouw beschouwt de behoefte van mannen om andere vrouwen te verleiden als iets onvermijdelijks waartegen zij haar maatregelen dient te nemen. Toen ik bij voorbeeld met een onderwijzer de afspraak maakte, in het bijzijn van zijn vrouw, om na schooltijd in het schoolgebouw een gesprek met hem te hebben, bood mijn hospita onmiddellijk aan mij dan te vergezellen. 'Dat is beter', luidde onverbloemd haar motivering voor dit aanbod. Vrouwen zijn voortdurend ten opzichte van elkaar met dit soort beschermend gedrag bezig. Een vrouw hoort ervoor te zorgen nooit met een man waarmee ze niet getrouwd is of geen nauwe verwantschap heeft alleen in een ruimte te zijn. Blikken van mannen op straat of suggestieve opmerkingen dient ze te negeren. Passeert ze een groep mannen dan verwacht men van haar dat ze strak voor zich uitkijkt en doet alsof ze niet bestaan. Juist deze voorgewende onverschilligheid van vrouwen tegenover mannen en de demonstratieve belangstelling voor hen van de laatsten maakt de sfeer in Andalusische agrosteden zo erotisch geladen.

Een vrouw hoort maagdelijk het huwelijk in te gaan. Is ze geen maagd meer dan is dit in praktisch alle gevallen het gevolg van seksueel contact met haar aanstaande man. Haar belangstelling voor andere mannen dient te verdwijnen zodra ze vaste verkering krijgt. Vrouwelijke ontrouw is een zeldzaamheid, ondanks de fantasieën die mannen daarover hebben. In de vijf jaar dat ik in het stadje kom, kon niemand mij ook maar één getrouwde vrouw noemen die het 'hield' met een andere man. Toch toont vooral de man uit de arbeidersklasse zich chronisch jaloers. Omdat hij elke andere man, net als zichzelf, als een principiële verleider beschouwt, wil hij dat zijn vrouw zich na het huwelijk zo onopvallend mogelijk kleedt en opmaakt. Sommigen, aldus mijn hospes Cristoba, gaan hierin zelfs zo ver dat ze hun vrouw verbieden zich te wassen. Hijzelf vormt hierop een uitzondering. Wanneer ze samen uitgaan stelt hij het op prijs dat zijn vrouw zich goed kleedt en opmaakt. Deze ongewoon tolerante opstelling maakt haar tot een van de uiterlijk meest opvallende getrouwde vrouwen van het stadje.

In het gezin dient het de man te zijn die de lakens uitdeelt, althans voor het oog van de buitenwereld. De man is *el que manda*, hij die beveelt. Bestaat hier twijfel over dan heet het dat de vrouw *lleva los pantalones*, de broek aanheeft, zoals in

het geval van mijn hospita Dolores. Cristoba was ziekelijk en onder meer daarom al jaren werkloos. Bovendien mocht hij niet drinken. Omdat hij daarom in het café weinig te zoeken had, bleef hij veel thuis en zat vaak in het portaal bij de openstaande voordeur een boek te lezen. 's Morgens hielp hij zijn vrouw bij de watervoorziening, soms maakte hij voor de maaltijd een kip schoon en een keer heeft hij zelfs voor mij gekookt toen zijn vrouw te lang bij de kapper bleef. De ambtenaren op het gemeentehuis, waar ik archiefonderzoek deed, vonden hem een *hombre suave*, een zacht ei. Volgens hen was hij niet viriel genoeg. Klaarblijkelijk was hij zo 'verwijfd' dat het hem niets kon schelen dingen te doen die met vrouwen werden geassocieerd, zoals het publiekelijk als echtpaar optreden, binnenzitten, boeken lezen of huishoudelijk werk doen. Men ging ervan uit dat zijn vrouw dat ook vond. Vrouwen horen mannelijk gedrag bij hun echtgenoot aan te moedigen. Volgens de plaatselijke normen kan alleen een echte man zijn vrouw en gezin vrijwaren van reputatieverlies. Dolores had er zich blijkbaar bij neergelegd dat ze geen echte man getrouwd had, anders zou ze hem die dingen wel verbieden, zo redeneerden zij.

De juiste echtelijke verstandhouding onder landarbeiders verschilt hemelsbreed van de juiste voorechtelijke liefdesrelatie. Zeker vóór en in het begin van de verkering doet de man er alles aan om het een meisje naar de zin te maken. Hiertoe staan hem diverse traditionele strategieën ter beschikking. Hij geeft haar uitbundige *piropos*, luid en publiekelijk uitgesproken complimentjes over haar uiterlijk of vertoont tegenover haar *camelos*, flirtgedrag. Pitt-Rivers wees er in de jaren vijftig al op dat een verliefd stel in Grazalema er zich voortdurend van bewust lijkt te zijn dat ze elkaar en de liefde voor elkaar romantiseren:

The word *camelar* ... means – and it is above all the man who does the talking – 'to compliment', 'to cause to fall in love', 'to show gallantry to'. It is subsumed that adulation is what causes people to fall in love ... For it is admitted that love, like all terrestrial delights, is an illusion – to fall out of love is *quitarse la ilusión* (1974: 94).

Het meisje krijgt regelmatig bloemen aangeboden en kleine cadeautjes zoals sieraden of iets voor op haar slaapkamer. De jongen slooft zich uit om zo galant mogelijk tegen haar te zijn. Ook het meisje levert trouwens haar aandeel aan de *ilusión*. Telkens wanneer zij haar *novio* zal gaan ontmoeten, is ze uren bezig voor de spiegel *poniéndose guapa*, zich mooi te maken. Elke vrouw in Peralto verstaat de kunst de aantrekkelijke kanten in haar uiterlijk te accentueren. Zoals ook de Prices (1966) al opmerkten is vrouwelijke schoonheid in Andalusië eerder een kwestie van de juiste verzorging dan van natuurlijke volmaaktheid.

Heeft de man zijn doel bereikt en is hij met het meisje gehuwd, dan is het meestal afgelopen met de galanterieën en het mooimaken. Omdat hij zijn echtgenote nu niet meer hoeft te verleiden wordt dit soort gedrag tegenover haar als oneervol gezien. Om diezelfde reden is ook het verleidelijke uiterlijk van de vrouw overbodig geworden. Een vrouw die zich opmaakt wordt nu beschouwd

als potentieel 'in' voor buitenechtelijk verkeer. De man is van de ene op de andere dag verandert van 'hij die behaagt' in 'hij die beveelt'. Dit blijkt bij voorbeeld al bij de echtelijke gezinsplanning. Menige vrouw in Peralto zei tegen mij dat ze het liefste enkele jaren wilde wachten voordat er een kind kwam. Al die vrouwen kregen dit kind toch binnen een jaar. Ondanks de beschikbaarheid van anticonceptiva, zeker voor getrouwde vrouwen, wil de man meestal niet dat zij de pil slikt alvorens het eerste kind er is. Mannen staan erop publiekelijk zo snel mogelijk te bewijzen dat ze een vrouw niet alleen willen maar ook kunnen bevruchten. De wens van de vrouw is hieraan blijkbaar ondergeschikt en de plaatselijke arts wiens recept men nodig heeft voor de pil blijkt mannen hierin zelfs te ondersteunen. Een vrouw die zich hier niet bij neerlegt loopt kans door haar man geslagen of verkracht te worden en kan rekenen op publieke afkeuring⁶.

Het contrast tussen de voorechtelijke en echtelijke relatie en dat dan ook nog in een context van seksegescheiden levensdomeinen, blijkt mannen er toe te brengen onder elkaar vérgaande fantasieën uit te wisselen over de 'lage' bedoelingen die vrouwen met hun huwelijk zouden hebben. Volgens Brandes blijken dit grotendeels projecties te zijn van eigen huwelijksproblemen en onvrede met de eigen seksualiteit. Hij omschrijft deze angst van mannen voor de vermeende slechte bedoelingen van hun vrouw als volgt:

Once the man is bound by an official, indissoluble wedding ceremony, the woman begins to demonstrate her true ambition, which is nothing less than to dominate completely, to rule her husband and children, and above all to sap her husband's strength by forcing him to engage in heavy sexual activity and in physical labor until he gradually expires. Her ultimate goal, it is believed, is twofold: to live from her husbands social security or insurance premiums without having to share the income with him; and to satisfy her voracious, indiscriminate sexual appetite without the restrictions imposed on her by marriage (1980: 84).

Er is een gezegde in Andalusië dat mannen gebruiken om aan te geven hoe zij denken vrouwen toch de baas te blijven: '*La mujer honrada, la pierna quebrada y en casa*' (vrij vertaald: De eer van de vrouw valt alleen maar te verdedigen als ze met een gebroken been in huis zit opgesloten) (vgl. Pitt-Rivers 1977: 23). Hoewel Brandes overtuigd schijnt te zijn van de ongegrondheid van deze angsten (1981a: 235), vermeldt hij toch dat sommige weduwen tegenover hem toegaven achteraf bezien beter alleen af te zijn, onder aanhaling van het populaire gezegde '*Te casaste, te cagaste*', (Als je trouwt, dan bevuil je jezelf). De angst van mannen voor de slechte bedoelingen van hun vrouw en de daadwerkelijke positieverbetering van de vrouw na de dood van haar man vloeien beide voort uit het besef van eer en schaamte. Deze notie begrenst immers niet alleen de bewegingsvrijheid van de vrouw tot haar woning, maar maakt haar ook passief en overgeleverd aan de wensen van haar man. Tot op zekere hoogte zou men

kunnen stellen dat een vrouw, door de traditie van echtelijke distantie, weinig aan haar man heeft. Menige vrouw in Peralto beklagde zich erover dat haar man nooit thuis is, de meeste dingen liever met andere mannen doet, thuis onvoorwaardelijke gehoorzaamheid van haar eist en bovendien een relatief groot deel van het gezinsinkomen opmaakt in het café. Ook seksueel blijkt het huwelijk voor menig een weinig voor te stellen: Zo zei de weduwe Carmen tegen mij over de relatie met haar overleden man: '*Solamente estábamos junto en la cama y no con mucho gusto*' (We deelden alleen het bed samen en dan nog met tegenzin). Dolores vertelde me in een openhartige bui dat ze al vanaf de geboorte van haar derde kind, toen dertien jaar geleden, een *matriomonio malo* had, een seksueel inactief huwelijk. Volgens haar was dit tot voor kort de meest gebruikte methode van geboortenbeperking.

3. Veranderingstendensen

Tot zover stemt het algemene beeld van vooral de echtelijke relatie van landarbeiders in Peralto overeen met het eer en schaamte-model van Pitt-Rivers. Het feit dat hij hiermee een ideaalbeeld geeft van sekseverhoudingen, maakt het klaarblijkelijk nog niet onverenigbaar met het beeld dat zich binnen dit agrostadje opdringt. Het andere kenmerk van het model, de algemeenheid ervan, lijkt ook niet in tegenspraak met de concrete werkelijkheid. Zoals hij zelf al zegt:

A system of values is never a homogeneous code of abstract principles obeyed by all the participants in a given culture ... but a collection of concepts which are related to one another and applied differently by the different status-groups ... in the different social ... contexts in which they find their meanings ... The variations in the components of the notion of honour in Andalusia reflect, in this way, the articulation of the social structure, and can only be studied in terms of it (1977: 16-17).

De antropoloog Fox (1973) is in feite de eerste die met behulp van veldwerkgegevens aantoont dat het model van eer en schaamte aan verklaringskracht verliest zodra er ingrijpende veranderingen binnen de sociale verhoudingen van een samenleving plaats hebben. De Cubaanse ontwikkelingen waar het in zijn geval om gaat zijn wel van bovenaf 'opgelegd' en vinden daarin voor een belangrijk deel hun rechtvaardiging. In Peralto echter is er geen hoogste instantie die de veranderingen in sekserelaties legitimeert. Deze veranderingen zijn in zekere zin onbedoelde neveneffecten van andere verschijnselen en daarom ook moeilijker te begrijpen door hen die er geen voordeel bij denken te hebben.

Zo zijn er op het moment minstens drie categorieën van de bevolking te onderscheiden die een actief aandeel hebben in 'modernisering' van sekseverhoudingen. Dit zijn: de middenklasse, de vrouwen en de jeugd. Onder de middenklasse versta ik dan vooral de mensen die als echte *entrepreneurs* actief naar nieuwe wegen zoeken om hun inkomsten te vergroten en hiervoor modernere

methodes hanteren dan hun voorgangers. Deze categorie is kwantitatief gezien de kleinste maar door haar positie is ze wel in staat steeds meer machtsbronnen binnen de *pueblo* te monopoliseren. Bij de categorie vrouwen ligt dit omgekeerd: in het vrij machteloze maar omvangrijke landarbeidersmilieu zijn steeds meer vrouwen te vinden die openlijk uiting geven aan hun onvrede met het huwelijk. Ten slotte de jongeren in Peralto. Deze categorie is, ondanks de gestage afname van de bevolking sinds de jaren vijftig, relatief groot: 51,8% van de inwoners is jonger dan 25 jaar⁷. De meesten zijn werkloos, zeker zij die slechts tot hun veertiende op school gezeten hebben en dat geldt voor het merendeel. Gevoelens van machteloosheid in deze vertalen zich deels in een sterke behoefte aan 'omverwerping' van oude waarden.

Ondanks het feit dat Peralto geen eigen industrie heeft en steeds meer mensen er 'proletariseren', is er toch sprake van een weliswaar kleine maar bloeiende middenklasse. Deze klasse bestaat momenteel zowel uit nazaten van landarbeiders als van grootgrondbezitters. Hun positie hebben ze voornamelijk weten te bereiken – of te behouden – door op het juiste moment te investeren in transport, de bouw of in woninginterieurs. Dit zijn inmiddels, door het uitbreidende toerisme en door de recente golf van woningrenovatie en nieuwbouw in de regio, florerende bedrijfstakingen geworden. Hebben deze mensen een winkel in bijvoorbeeld huishoudelijke artikelen of meubels, dan beheert de vrouw die vaak terwijl de man voor de inkoop zorgt. De drie zogenaamde *pubs*, huiselijk aandoende moderne cafeetjes, en de twee discotheken worden door echtparen uit deze klasse gedreven. In tegenstelling tot de traditionele cafés die hoofdzakelijk door mannen worden bezocht, zijn deze horecagelegenheden nadrukkelijk bedoeld voor een gemengd publiek. Steeds meer mannen beschouwen het als een teken van status hier zo nu en dan met hun vrouw te verschijnen. Daarbuiten wordt bij hen ook het idee aantrekkelijker om samen met de echtgenote wat te gaan ondernemen. Hun financiële situatie staat in de regel jaarlijks vakanties toe en weekend-uitjes buiten de *pueblo*. In het centrum is tegenwoordig een modern cafe waar een man uit dit milieu zijn vrouw op zondag mee naar toe kan nemen zonder dat dit leidt tot gescheiden opereren zoals in de ouderwetse bars. De afgelopen kerstdagen ontmoette ik hier een man die er prat op ging dat hij zijn vrouw, zodra ze daar om zou vragen, mee uit zou nemen waarheen ze maar wilde. Ook hoorde ik toen dat steeds meer echtparen uit de middenklasse er een gewoonte van maken regelmatig een, voor lokale maatstaven, uitermate duur restaurant in de omgeving te bezoeken om naderhand tegenover minder gelukkigen breed uit te meten over menu en interieur. Het oude gebruik om op warme zondagen naar een boerderij te gaan die enkelen van hen bezitten en daar met een aantal mensen te eten en te feesten is ook onder deze 'nieuwe' middenklasse populair. Een aantal verwante of bevriende echtparen gaan er met hun kinderen heen en het is opmerkelijk te zien hoe gemoedelijk en soepel echtelieden dan

met elkaar om kunnen gaan (vgl. Brandes 1980: 137-57; Pitt-Rivers 1977: 28). Geleidelijk aan zien we ook juist in deze kringen de tendens om niet meer apart maar samen deel te nemen aan lokale activiteiten die voorheen exclusief door één sekse werden bezocht. Bij mijn laatste bezoeken aan Peralto zag ik enkele echtparen die samen met Allerzielen het kerkhof bezochten en anderen die te zamen deelnamen aan de rouwstoet (vgl. Brandes 1981b).

De leden van de oude elite van Peralto, allemaal landbezitters maar geen echte *latifundistas* omdat niemand er tegenwoordig meer dan 200 *fanegas* (dat is 116 hectaren) land bezit⁸, vertonen merendeels het oude echtelijke gedragspatroon. De vrouwen in dit milieu zijn te weinig kosmopolitisch ingesteld om zich te kunnen onttrekken aan het algemene ideaal van eer en schaamte, in tegenstelling tot wat Pitt-Rivers (1977: 39-41) onder de lokale elite van Grazalema waarnam, en te veel bevangen door het besef van geprivilegieerdheid om zich te kunnen identificeren met vrouwen uit andere klassen. De oudere vrouwen onder hen laten zich zelden buiten zien. De meesten komen nooit in een café en laten de boodschappen over aan een dienstmeisje. Familie en religie, dat zijn de twee dingen die hen hoofdzakelijk bezig houden. Hun opleiding is vaak minimaal en ze zijn nooit deelgenoot geworden aan de zaken van hun man. 'Modernisering' van sekserelaties betekent voor hen alleen maar achteruitgang in prestige. Hun zelfbewustzijn ontleen ze immers aan hun man of aan familie, niet aan zichzelf als individu. Het zijn met name deze vrouwen die, te zamen met de mannen uit arbeiderskringen, proberen de oude tradities op het gebied van sekserelaties in stand te houden.

Van beide seksen is het de vrouw die door de notie van eer en schaamte het meest kort gehouden wordt en daarom is zij ook het meest gevoelig voor eventuele veranderingen hierin (vgl. Brandes 1980: 104). Met name de meer ambitieuze onder de landarbeidersvrouwen laten in hun wensen en gedragingen steeds vaker zien dat ze af willen van de oude moraal. Zo hebben de jongeren onder hen andere ideaalbeelden over het huwelijk. Weduwen en ongehuwde moeders gaan steeds hogere eisen stellen aan een echtelijke verbintenis. Steeds meer vrouwen proberen hun persoonlijke bewegingsvrijheid te vergroten. Naast de traditionele manieren om uiting te geven aan hun huwelijksongvrede, zoals dreigen met schaamteloos gedrag (Brandes 1981a: 236) of openlijk de viriliteit van de man in twijfel trekken (Brandes 1980: 104), staan steeds meer middelen tot hun beschikking om zich tegen de oude moraal te verzetten. Zo haalde Dolores bij voorbeeld schamper haar schouders op toen ze spottend het oude gezegde memoreerde: '*La mujer honrada, la pierna quebrada y en casa*', en vervolgens lachend voor de vijfde maal die dag het huis uitliep. Er was in huis niets meer te doen dus hoefde ze er ook niet langer te blijven. Er is tegenwoordig een echtscheidingswet die man en vrouw gelijke rechten geeft. Anticonceptie is in principe vrijelijk verkrijgbaar en de beloning voor arbeidsprestaties is voor

beide seksen formeel hetzelfde. Vrouwen worden, economisch gezien, door overheidssubsidies en opleiding steeds onafhankelijker van mannen. In Peralto hebben zeker de landarbeidersvrouwen altijd al een belangrijk aandeel geleverd aan het gezinsinkomen (vgl. Gilmore 1983: 243). Door toenemende commerciële bedrijvigheid is familiebezit minder, opleiding en inventiviteit echter steeds belangrijker voor iemands prestige. In 1980 werd voor het eerst een gemeente-ambtenares aangesteld. Inmiddels zijn het er vier: twee dorpsagenten en twee administratieve krachten op het gemeentehuis. Alle vier zijn in de plaats zelf geboren en opgegroeid. Hoewel vooral de eerste benoemingen veel verzet opriepen bij het meer conservatieve deel van de bevolking, zal men zich erbij neer moeten leggen dat door toegenomen scholing steeds meer meisjes respectabele functies in de plaats zullen gaan bezetten.

In Peralto en ook elders in Andalusië (Pitt-Rivers 1977: 91-3; Prices 1966: 304, 311) blijken meisjes van oudsher romantische opvattingen te hebben over het huwelijk. Een relatief nieuw element in hun dromen en fantasieën is de wens om ook als ze getrouwd zijn een beroep uit te oefenen. Het in hun ogen logisch gevolg hiervan is dat de man hen dan helpt bij de huishouding. Ook spraken jonge vrouwen uit de arbeidersklasse tegenover mij de hoop uit dat hun man ook na hun huwelijk nog met hen zou blijven uitgaan en ook dan nog veel dingen met hen samen zou willen doen. Zowel man als vrouw trouwen steeds jonger en het leeftijdsverschil tussen beiden wordt steeds kleiner. In principe zou dit grotere echtelijke gelijkheid kunnen impliceren⁹. Weduwen en ongehuwde moeders geven eveneens blijk van hogere huwelijksverwachtingen. Economisch gezien is er voor hen geen noodzaak meer voor een echtelijke verbintenis. Sinds de jaren zestig krijgen vrouwen onafhankelijk van mannen een sociale uitkering en een weduwepensioen als hun man sterft. Zo ging mijn hospita er dan ook financieel gezien een stuk op vooruit toen haar echtgenoot, een allermist spilzieke en uithuizige man, stierf. Ze hoefde geen geld meer uit te geven aan zijn dure medische verzorging en kreeg als weduwe meer geld dan als werkloze¹⁰. Sinds de meer democratische nationale politiek na 1975 en zeker na de aanstelling van een communistische burgemeester in Peralto, zijn deze bedragen van dien aard dat men er in principe van kan leven.

Elke vrouw in Peralto wil trouwen maar ook elke vrouw wil kinderen. Alleen het huwelijk maakt het moederschap sociaal aanvaardbaar. Zijn er eenmaal kinderen dan heeft de man een van zijn belangrijkste functies vervuld. Een weduwe met kinderen of een ongehuwde moeder zijn nog niet zo slecht af in deze streek. Het is hier gebruikelijk dat de familie hen ruimhartig opvangt (vgl. Berger 1978: 152; Pitt-Rivers 1974: 10) dus aan geborgenheid zal het hen niet ontbreken. Een man komt vaak alleen nog maar in aanmerking als er sprake is van een daadwerkelijke liefdesrelatie. En over de kans daarop maken maar weinigen zich illusies. Overtuigd van haar gelijk antwoordde Dolores dan ook op

mijn vraag of ze nog wel iemand uit Peralto zou willen trouwen: '¿ *Qué dices?*, *de aquí?*, *i aquí no hay nadie!*' (Wat zeg je, iemand van hier? Hier komt er niet één in aanmerking). Het ook in deze plaats nog steeds gebruikte gezegde '*Te casaste, te cagaste*' wordt erbij gehaald om dit standpunt te onderschrijven. Mijn hospita veegde dan ook vier jaar na de dood van haar man en drie huwelijksaanzoeken rijker kordaat elke verdere overweging tot hertrouwen van tafel: '*Todos me dan asco*', (Ik walg alleen maar van ze). Het beeld van de blijmoedige weduwe in veel Andalusische monografieën onderschrijft wellicht, juist in dit licht bezien, een van de meest fundamentele implicaties van de notie van eer en schaamte en dat is de extreem emotionele distantie tussen man en vrouw (vgl. Brandes 1980: 86-7, 103, 180; 1981a: 226-7; Pitt-Rivers 1974: 89; 1977: 44-5; 80-3).

Vergroting van de bewegingsruimte van vrouwen binnen het huwelijk is een steeds actueler gespreksonderwerp. Vrouwen moedigen elkaar aan om mee te gaan met een georganiseerde busreis naar Portugal om daar goedkoop inkopen te kunnen doen. Dit is een manier om eens buiten het stadje te komen en daarmee buiten de sociale controle van hun man. Nog dagenlang kunnen ze napraten over het plezier dat ze tijdens zo'n reis gehad hebben. De man die het zijn vrouw niet toestaat met andere vrouwen naar een plaatselijke muziekvoorstelling te gaan is het onderwerp van heftige kritiek en wordt beschuldigd van onzinnige jaloezie. Omdat arbeidersvrouwen steeds meer vrije tijd hebben en zich daardoor minder aan huis gebonden voelen, confronteren ze hun man steeds vaker met voorstellen om iets samen te gaan doen. De meeste mannen gaan hier niet op in, maar de moeite die ze zich getroosten om deze weigering te rechtvaardigen wijst op een toegenomen gevoeligheid voor deze materie. Bovendien zijn ze ontvankelijker geworden voor goed wonen zoals ik elders uiteenzette (Leenders 1985). Onder het huiselijk comfort hoort een kleurentelevisie en vaak ook tijdschriften. Beide media brengen meestal nieuws en films uit meer noordelijke regionen waar echtelijke saamhorigheid tot de regels behoort. Deze in Andalusië als 'superieur' opgevatte media geven vrouwen het gevoel in hun echtelijke verlangens modern te zijn. Dit sterkt hen in hun gelijk en maakt het voor mannen extra moeilijk hun eisen te negeren.

Het generatieverschil ten slotte, heeft in het laatste decennium tussen volwassenen en jongeren een steeds diepere kloof veroorzaakt. Het 'tot-dezelfde-generatie-behoren' gaat vooral voor jongeren zwaarder tellen dan het behoren tot dezelfde sekse. De steeds betere schoolopleiding vergrootte hun geografische, sociale en spirituele mobiliteit. Alcohol en drugs zijn onder de jeugd steeds meer gewilde en steeds gemakkelijker verkrijgbare genotmiddelen. Het veelvuldig gebruik ervan de laatste jaren heeft hen onderling vrijer gemaakt en meer solidair, maar tegenover de ouders juist gereserveerder. Door de ontwikkeling van een vrij exclusieve jongerensubcultuur is het voor de oudere generatie

steeds moeilijker om sociale controle uit te oefenen. In de speciaal voor de jeugd opgezette discotheken en *pubs* is de aanwezigheid van surveillerende ouders ongebruikelijk. Gaan ouderen bij voorbeeld juist wel naar deze gelegenheden zoals in de Kerstnacht gebruikelijk is, dan creëren jongeren weer hun eigen ruimte zoals de laatste jaren de zogenaamde *clubs*. Dit zijn groepen van meisjes en jongens die speciaal voor die dagen een leegstaand huis inrichten als een soort privé-discotheek, compleet met bar, dans- en vrijzaal en met veel sterke drank. De leeftijd van deze mensen varieert van 15 tot 25 jaar. Eind vorig jaar waren er twintig van dergelijke *clubs*. Het volgens velen alsmaar toenemend aantal voorechtelijke zwangerschappen zou vooral het gevolg zijn van de beslotenheid van deze subcultuur. Zo kreeg ik bij mijn laatste bezoek te horen dat ook Dolores' twintigjarige dochter Mari tot grote ontsteltenis van haar moeder zwanger was geworden van haar *novio*. Mijn hospita had me tot dan toe steeds voorgehouden dat voorechtelijke zwangerschap een typisch kenmerk was van de mensen uit de *barrio alto*, een gestigmatiseerde plaatselijke arbeiderswijk. In haar gezin zou zoiets niet mogelijk zijn. Het meest recente voorbeeld van het groeiende generatieconflict in Peralto is het 15-jarige meisje dat onlangs zodanig ruzie kreeg met haar ouders, dat ze bij de familie van haar vriendje is gaan wonen, volgens iedereen een gebeurtenis zonder precedent.

Jonge meisjes kunnen zich zelfs zodanig identificeren met hun mannelijke leeftijdgenoten dat ze het huwelijk gaan zien als de opheffing van alle beperkingen die hen tot dan toe door hun ouders waren opgelegd: 'Was ik maar getrouwd dan was ik tenminste verlost van hun gezeur' is de veel gehoorde klacht. Het verlangen groeit om een huis te hebben dat uit de buurt van de ouders ligt. Nog steeds is het immers gebruikelijk dat dochters in de buurt van hun moeder gaan wonen (vgl. Luque Baena 1981: 31-35). Vaak wordt het ouderlijk huis hiertoe in meerdere wooneenheden verdeeld. Tegenwoordig komen er echter steeds meer flatgebouwen waar jonge echtparen naar toe trekken. Op die wijze kunnen ze zich gemakkelijker aan de ouderlijke sociale controle onttrekken. Als dat huwelijk echter eenmaal zo goed als vast staat, blijkt de eens zo libertijnse *novio* soms toch nog reactionairder dan de ouders. Van de ene op de andere dag gaat hij meer formele kleding eisen, formeler gedrag en een grotere distantie ten aanzien van haar vriendinnen en andere jongens. De toegenomen onzekerheid over het juiste voorechtelijke vrouwelijke gedrag drijft hem blijkbaar weer terug naar de zekerheid van de traditionele maatstaven. Een aantal meisjes reageert hier op door zich ambivalent tegenover hun vriendje op te stellen. Ze wensen vooral het losse karakter van de band te benadrukken. Volwassenen zeggen over hen: '*No saben que quieren*', (Ze weten niet wat ze willen). Maar deze meisjes waken er juist angstvallig voor hun huwelijkskansen niet door gedrag te verkleinen dat traditioneel als compromitterend geldt zoals bij voorbeeld flirten met andere jongens. Maar hun *novio* krijgt dan in ieder geval niet de kans – en voelt zich

daartoe ook minder geneigd – om zijn *novio* voortdurend tot de orde te roepen. Misschien dat deze door het meisje gecreëerde grotere bewegingsvrijheid vóór het huwelijk ook leidt tot meer speelruimte daarna. Wellicht impliceert deze nieuwe situatie ook nieuwe dilemma's. De hogere eisen die bij afnemende machtsverschillen aan beide partijen worden gesteld, kunnen immers ook, door het op zichzelf gelijkwaardiger worden van de verhoudingen, voor nieuwe problemen zorgen (vgl. Elias 1982: 250-51).

4. Het eer en schaamtemodel herbezien

Wat kunnen we, gezien het voorafgaande, concluderen over de verklaringskracht van het model van eer en schaamte? Pitt-Rivers heeft vanwege zijn structureel-functionalistische en idealistische wetenschapsopvatting kritiek gekregen van de jongere generatie antropologen uit het gebied (Davis 1977; Gilmore 1980; Saunders 1981; Serrán Pagán 1980). Zijn nadruk op normen en waarden en op het uitzonderlijke karakter van sekserelaties in Andalusië sloot goed aan bij de romantische ideeën van zijn minder wetenschappelijk geschoolde voorgangers. Wil men verder onderzoek doen naar veranderingen op dit terrein dan zal men deze wetenschappelijke en historische positie van Pitt-Rivers in ogenschouw moeten nemen. Afgezien daarvan geldt het publiekelijk verkondigde ideaalbeeld van sekserelaties blijkbaar nog steeds in Andalusische agrosteden. Er zijn duidelijk twee groeperingen te onderscheiden die er belang bij blijken te hebben dit ideaalbeeld te laten doorgaan voor de werkelijkheid: de mannen in het algemeen en de vrouwelijke leden van de oude elite. Beide partijen zijn voor hun prestige juist afhankelijk van dit ideale waardepatroon. De traditionele scheidslijn tussen man en vrouw is immers gebaseerd op een onveranderlijk gedacht fysiologisch verschil tussen de seksen, een verschil dat nu sociopsychologisch van aard blijkt te zijn en dus op korte termijn veranderbaar. Ook de vrouwen van de oude elite blijken ideeën te hebben over een structureel onderscheid tussen hun klasse en de rest, een opvatting die tot voor kort uitsluitend resulteerde in privileges. De veranderde politiek heeft echter tot gevolg gehad dat deze voorrechten danig aan het afkalven zijn. Maar die traditioneel uitzonderlijke positie maakt hen juist wel relatief ongevoelig voor modernisering. Omdat beide partijen langdurig de publieke opinie beheersten, bepaalden ook hun waarden de algemene moraal: het besef van althans seksuele eer en schaamte bleek vooral een notie te zijn van de 'plebejers' (Pitt-Rivers 1977: 39) en voornamelijk voor vrouwen uit dit milieu inperkend te werken.

Deze publieke moraal vond in antropologische kring des te meer onthaal omdat het een kenmerk bleek te zijn van sociale relaties in heel het Middellandse Zeegebied (Boissevain & Blok 1981: 234). Gilmore stelde op basis van dit soort generalisaties zelfs voor om sekserollen het fundament te laten zijn van Mediter-

rane culturele convergentie (1983: 108). Hoe vrouwen over sekserolgedrag denken is echter hoofdzakelijk bekend uit studies over Islamitische volkeren. In Zuid-Europa is daarentegen het algemene beeld van sekserelaties voornamelijk ontleend aan wat mannelijke informanten tegenover mannelijke onderzoekers doen of beweren te doen. Saunders:

'... (M)any ethnographies are describing the male view of women, and apparently men believe something about women which is not in fact congruent with women's experience' (1981: 446).

De latere belangstelling van onderzoeksters uit de feministische hoek heeft deze scheefgroei niet kunnen neutraliseren. Zij waren er immers vooral op uit uiteindelijk eens aan te tonen dat er binnen die traditionele verhoudingen wel degelijk sprake was van vrouwelijke machtsbronnen (vgl. onder anderen Rosaldo-Zimbalist 1975). Veranderingen in de relatie tussen de seksen had niet hun primaire belangstelling en is mede daardoor nog een nagenoeg braakliggend terrein.

In paragraaf 3 bleek dat de tradities met betrekking tot man-vrouwverhoudingen in Peralto danig aan het slijten zijn. De machtskansen voor leden van de 'nieuwe' middenklasse, voor vrouwen in het algemeen en voor de jeugd nemen toe. Dit brengt veranderingen teweeg in de machtsbalans tussen de seksen. Seksuele eer blijkt niet meer het exclusieve kenmerk te zijn van mannen en seksuele schaamte niet meer het exclusieve kenmerk van vrouwen. Het verdient daarom aanbeveling de seksuele noties van eer en schaamte los te koppelen van het biologische verschil en ze, afhankelijk van de context, op genuanceerde en gedifferentieerde wijze op beide seksen toe te passen. Alle 'afwijkingen' van het model worden dan niet langer buiten de normale orde geplaatst of als inversierituelen opgevat zoals Pitt-Rivers (1977: 42, 44) voorstelde, maar krijgen juist een attenderende functie binnen een perspectief dat vooral op het signaleren en verklaren van veranderingen is gericht. Wat mijn hospes Cristoba betreft, hij heeft de hoop op snelle ontwikkelingen in deze in ieder geval een aantal jaren geleden al opgegeven. In zijn echtelijke wensen en gedragingen in zijn eigen klasse een zonderling en daarom lachwekkend, problematisch voor zijn vrouw en kinderen door zijn te 'moderne' opvattingen, besloot hij vlak voor de afsluiting van mijn veldwerkperiode een einde te maken aan zijn leven. Zijn pogingen om de distantie tot zijn vrouw zo klein mogelijk te krijgen, en het uiteindelijke falen daarvan, is een belangrijk motief geweest tot het schrijven van dit artikel.

Noten

1. Tirso de Molina introduceerde de Don Juan-figuur in zijn boek *El Burlador de Sevilla* (1630). Twee eeuwen later schreef José Zorilla zijn *Don Juan Tenorio* (1844) waardoor Don Juan in heel Europa synoniem werd met de vernielers van reputaties (vgl. Pitt-Rivers 1977: 92).

2. Zo laat García Lorca in *La casa de Bernarda Alba: drama de mujeres en los pueblos de España* (1936) een moeder tegen haar reeds oude maar nog ongetrouwde dochters zeggen:

'A vosotros que sois solteras, os conviene saber de todos modos que el hombre, a los quince días de boda, deja la cama por la mesa y luego la mesa por la tabernilla, y la que no se conforma se pudre llorando en un rincón' (1984: 56). (Omdat jullie nog vrijgezel zijn is het van belang te beseffen dat de man na 15 dagen huwelijk het bed inruilt voor de tafel en vervolgens de tafel voor de kroeg en de vrouw die het daar niet mee eens is kan in een hoekje gaan zitten kniezen).

3. Gezien de gevoelige informatie die in dit artikel vooral over mijn gastfamilie is verwerkt, leek het me gepaster gebruik te maken van een pseudoniem. Het materiaal verzamelde ik vooral in 1981-1982, met verdere aanvullingen uit jaarlijkse korte visites.

4. In 1950 telde een gezin gemiddeld 2,4 kinderen, in 1980 was dit 2,1. Bron: Padrón Municipal-Rectificación 1952 en Padrón-Renovado 1981 van Peralto.

5. Zie voor een soortgelijke redenering Wolf 1969: 290. Brandes (1980: 185) echter beweert dat vrouwen in deze streek in de kerk wel degelijk symbolen aantreffen van het gezinsleven. De combinatie van God de Vader, de Maria-figuur en de Heiligen zou hen het besef geven van een heilige afspiegeling van hun eigen familie. Van een dergelijke perceptie heb ik in Peralto niets gemerkt.

6. Vrouwenmishandeling binnen het huwelijk is geen uitzonderlijk verschijnsel in Andalusië. Zie eveneens Berger 1978: 144; Press 1980: 144.

7. In 1950 woonden er bijna 5000 mensen in Peralto; vanaf dat moment loopt de bevolking gestaag terug. Bron: Nomenclatores de Provincia de Cádiz, Instituto Nacional de Estadística de los años 1940-1980. In 1981 zag de leeftijdspiramide van Peralto er als volgt uit: 1-25 jaar: 51,8%; 25-65 jaar: 39,6%; 65+: 8,6%. (Bron: Estudio General de la Serranía Gaditana, 1983, p. 32.)

8. Zowel in antropologische monografieën als in de openbare meningsvorming van Peralto wordt de grens van 200 *fanegas* gehanteerd ter onderscheiding van grootgrondbezitters (vgl. Luque-Baena 1981: 38-48). In 1975 bezaten 26 families in Peralto meer dan 100, 6 families meer dan 250 en 3 families meer dan 500 hectaren land. De laatste 9 families wonen buiten het stadje. Bron: Gemeentearchief van Peralto.

9. Tussen 1940 en 1945 was de gemiddelde huwelijksleeftijd voor mannen 28,8 en voor vrouwen 23,7. Tussen 1975 en 1980 werd dit respectievelijk 26,3 en 23. Bron: Padrones de Municipal.

10. In 1967 zaten er maar 4 vrouwen in de Gemeentelijke Werkverschaffing. Toen in 1977 het kostwinnersprincipe voor toelating werd losgelaten liep dit op tot 150. In 1981 waren van de 800 uitkeringsgerechtigden er 350 van het vrouwelijk geslacht. Bron: mondelinge mededeling van de gemeentesecretaris van Peralto. In 1985 was het verschil tussen sociale uitkering en weduwepensioen in deze plaats 3000 pesetas, zo'n 60 gulden, per maand.

Literatuur

- Berger, H., e.a., *Brot für Heute, Hunger für Morgen: Landarbeiter in Südsanien*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1978.
- Boissevain, J., & A. Blok, Mediterranean folk cultures, Western, in: *Encyclopaedia Britannica*, (1974), p. 952-954.
- Brandes, St., *Metaphors of masculinity: sex and status in Andalusian folklore*. University of Pennsylvania Press, Pennsylvania 1980.

- Brandes, St., Like wounded stags: male sexual ideology in an Andalusian town, in: Sh.B. Ortner en H. Whitehead (red.), *Sexual meanings: the cultural constructions of gender and sexuality*. Cambridge University Press, Cambridge 1981a.
- Brandes, St., Gender distinctions in Monteros mortuary ritual, in: *Ethnology*, 21, (1981b), p. 177-190.
- Davis, J., *People of the Mediterranean: an essay in comparative social anthropology*, Routledge & Kegan Paul, Londen etc. 1977.
- Elias, N., *Het civilisatieproces: sociogenetische en psychogenetische onderzoeken*, Het Spectrum, Utrecht/Antwerpen 1982.
- Elliot, J.H., *Imperial Spain (1469-1716)*, Pelican, Middlesex 1981.
- Ellis, H., *The soul of Spain*. Constable & Company Ltd., Londen 1915.
- Fox, G.E., Honor, shame, and women's liberation in Cuba: views of working-class emigré men, in: A. Pescatello (red.), *Female and male in Latin America*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh 1973, p. 273-290.
- Gautier, Th., *Voyage en Espagne*, Bibliothèque-Charpentier, Parijs 1911.
- Gilmore, D., *The people of the plain: class and community in Lower Andalusia*, Columbia University Press, New York 1980.
- Gilmore, D., Sexual ideology in Andalusian oral literature: a comparative view of a Mediterranean complex, in: *Ethnology*, 3 (1983), p. 241-252.
- Leenders, R., Sekse- en klassedistantie in Peralto, Zuid-Spanje: ruimtelijke begrippen als relikten van vroegere verhoudingen, Paper voor de conferentie 'Perceptie en gebruik van ruimtes en nonverbale communicatie', Maastricht 1985.
- Luque-Baena, E., Perspectivas antropológicas sobre Andalucía, in: *Revista de Sociología*, 16 (1981), p. 13-51.
- Masur, J., Women's work in rural Andalusia, in: *Ethnology*, 1 (1984), p. 25-38.
- Pitt-Rivers, J.A., *The people of the Sierra*, University of Chicago Press 2e dr., Chicago 1974.
- Pitt-Rivers, J.A., *The fate of Shechem or the politics of sex*, Cambridge University Press, Cambridge 1977.
- Press, I., *The city as context: urbanism and behavioral constraints in Seville*, University of Illinois Press, Chicago 1980.
- Price, R., en S. Price, Noviazgo in an Andalusian pueblo, in: *South-Western Journal of Anthropology*, 4 (1966), p. 302-322.
- Saunders, G.R., Men and women in southern Europe: a review of some aspects of cultural complexity, in: *Journal of Psychoanalytic Anthropology*, 4 (1981), p. 435-466.
- Serrán Pagán, G., La fábula de Alcalá y la realidad histórica en Grazalema. Replanteamiento del primer estudio de antropología social en España, in: *Revista de Investigaciones Sociológicas*, 9 (1980), p. 81-115.
- Rosaldo-Zimbalist, M. (red.), *Women, culture and society*, Stanford University Press, Californië 1975.
- Wolf, E., Society and symbols in Latin Europe and in the Islamic Near East, in: *Anthropological Quarterly*, 3 (1969), p. 287-304.